

ХАЛЫҚҚА ХЫЗМЕТ КӨРСЕТИҮ ТАРАҰЛАРЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ГЕОГРАФИЯ ИЛИМИНДЕ ТУТҚАН ОРНЫ

Қ.К.Узақбаев - таяныш докторант

Әжинуяз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: хизмат кўрсатиш географияси, учинчи сектор, сервис, хизмат, ишчи кучи, инфратузилма, икти-содиёт тармоқлари.

Ключевые слова: география сферы обслуживания, третичный сектор, сервис, рабочая сила, инфраструктура, секторы экономики.

Key words: service geography, tertiary sector, service, work force, infrastructure, sectors of the economy.

Хәзирги ўақытта хызмет көрсетиў тараўлары ямаса үшінши сектор (третичный сектор) дүньяның көплеген мәмлекетлеринде экономикалық раўажланыўдың тийкаргы бағдарына айланды.

Хызмет көрсетиў дегенде, халықтың хызметлерге болған талапларының туўрыдан-туўры қанаатландырыў ушын өндириллик хәм өндириллик емес тараўлардың улыўма ўазыйпаны бирлестиргени түсиниледи [1:14].

Соңғы 10 жылдағы глобал экономикалық кризис мәмлекетлер экономикасындағы курамлық өзгерислерге жаңаша баҳа бериўге мәжбүр етти. Аўыл хожалығы, санаат хәм басқа тармақлар үлесиниң қысқарыўы нәтийжесинде үлкен муғдардағы жұмысшы күши босатылды хәм нәтийжеде, хызмет көрсетиў тараўының потенциалынан және де үнемли пайдаланыў зәрүрлиги пайда болды.

Заманағой дүньяда хызмет көрсетиў тараўлары мәмлекеттиң социал-экономикалық раўажланыўының тийкаргы дерегине айланбақта. Хызмет көрсетиў тараўлары көплеген жұмысшы орынларын жаратып, жалпы ишкі өнімге үлкен үлес қосады хәм социаллық функцияларды орынлайды, соның менен бирге, бюджет дәрәматларының тийкаргы тәмийинлеўшилеринен бири есапланады.

Раўажланған мәмлекетлер әмелияты соны көрсетеди, өндиристиң курамаласыўы хәм базарды товарлар менен толтырыў менен бирге хызметлерге болған талапта өсип бармақта. Жаңа технологиялардың жоқары көрсеткишлер менен раўажланыўы жеке пайдаланыў ушын курамалы хәм қымбат үй-руўызгершилик техникалардың шексиз ағымы бар.

Хызмет көрсетиў кәрханаларының искерлиги, экономиканың курамлық бөлимлеринен бири болып, халық турмыс дәрежеси хәм сапасын белгилеўши көплек факторларға тәсир етеди. Хызмет көрсетиў тараўлары инсанның тийкаргы мүтәжликлерин шешиўге қаратылған, жоқары социаллық әхмийетке ийе, кәрхана хәм шөлкемлер хызметшилериниң қысқарыўы ўақтында жұмыс орынларын тәмийинлейди, кәрханалар оларды тәмийинлеў ушын жайласыўдың массивлиги хәм анықлығы менен ажыралып турады. Мийманханалар хәм ресторанлар, химчистка хәм шаштарезханалар, оқыў хәм спорт орынлары, туристлик агентликлер, консалтинг фирмалары, медицина мәкемелери, музейлер, театрлар хәм кинотеатрлар хызметлеринен ибарат.

Хызметлер базарының инфраструктурасын раўажландырыў хәм қәлиплестириў пүткил тараўдың турақлы ислеўин тәмийинлейди. Сол себепли, хызмет көрсетиў тараўын хәр тәрәплеме үйрениў, дерлик, хәр қандай жөнелистегилер ушын оқыў барысының ажыралмас бөлеги есапланады.

Хызмет көрсетиў тараўлари географиясы халықтың хызметлерге болған мүтәжликлери хәм қанаатланыў дәрежеси бойынша аймақлық айырмашылықларды, сондай-ақ, хызмет көрсетиў тараўының аймақлық шөлкемлестирилиўин үйренеди [2:7].

География пәнинде хызмет көрсетиў тараўлары географиясы экономиканың басқа тармақларына қарағанда, әсиресе оның базар шараятында раўажланыўы кемирек үйренилген.

Хызмет көрсетиў тараўлары бойынша илимий-изертлеўлер Абрамов М.А., Алексеев А.И., Ковалев С.А., Ткаченко А.А., Покшишевский В.В., Меркушова Л.А., Беленкий В.Р., Манак Б.А., Николский И.В. хәм басқалар тәрәпинен әмелге асырылған. Өзбекстанда хызмет көрсетиў тараўларын географиялық жақтан үйрениў бойынша эргашев О., Абдурашидов Б., Назаров М., Оллояров Н., Жураев Т. хәм басқалардың мийнетлери жәрияланған [3:39].

60-жылларда В.В.Покшишевский хәм С.А.Ковалев тәрәпинен жаратылған хызмет көрсетиў тараўлары географиясы тутыныўшыларға хызмет көрсетиўге итибар қаратты. Хызметлердиң өзи белгиле бир шахстың (тутыныўшы) мүтәжликлерин қанаатландырыўға қаратылған искерлик сыпатында көрип шығылды.

Бүгинги күнде географлар хәм экономистлер хызмет көрсетиў тараўларын яки экономиканың үшінши тармағын үш үлкен топарға бирлестирилиўи мүмкин болған кең тармақларды өз ишине алады деп есаплайды. Олар:

- тутыныў хызметлери, халық тутыныўы (билимлендириў, денсаўлықты сақлаў, социаллық жәрдем, мәденият, туризм хәм т.б);

- экономикалық агентликлердиң хызметлери (яки өндирил хызметлери): хәр түрли бизнес, финансылық, логистика хызметлери хәм байланыс, сондай-ақ, илимий-изертлеў хәм транспорт, айырым ўақытлары бөлек көрип шығылатуғын хызметлер;

- мәмлекет басқарыўы, қәуипсизлик хәм полиция хызметлери.

Экономиканың үшінши секторына (хызмет көрсетиў тараўы) тән болған тоғыз тийкаргы хызмет топары бар.

- 1) Көтере хәм усақлап сатыў, оңлаў;
- 2) Мийманханалар хәм ресторанлар;
- 3) Транспорт хәм байланыс (хабар хызметлери);
- 4) Финансылық искерлик;
- 5) Көшпес мүлк пенен байланыслы операциялар, ижараға бериў хәм хызметлер көрсетиў;
- 6) Мәмлекет басқарыўы хәм әскерий қәуипсизлик, мәжбүрий социаллық тәмийинлеў;
- 7) Билимлендириў;
- 8) Денсаўлықты сақлаў хәм социаллық хызметлер көрсетиў;
- 9) Басқа коммунал, социаллық хәм жеке хызметлерди усыныў.

Ал, белгиле географ илимпаз Б.А.Манак хызмет көрсетиў тараўларының өзине тән өзгешликлеринен келип шығып, оны төмендеги еки топарға ажыратады [4: 142].

Хызмет көрсетиу тараулары жәхән экономикасында жетекши орынды иелейди Һәм тез пәтлер менен рауажланбақта, ол жалпы ишки өним Һәм бәнтликтин өсиуиниң тийкаргы бөлегин курайды. Рауажланған мәмлекетлерде хызмет көрсетиу тарауларының жалпы ишки өнимдеги үлеси 65-75 % ти, бәнтликте болса 70 % тен асады.

Классикалық экономика хызметин секторлар Һәм подсекторлар бойынша ажыратады. Өним түри бойынша биринши, екинши, үшінши Һәм төртинши секторлар ажыралып турады. Олар, өз нәубетинде, подсекторларға бөлинеди.

Экономика тармақлары, тийкарынан, ислеп шығарылған өнимлер түрине қарап қурылады. Бул түрдеги сыпатламаға мүрәжат еткен биринши экономист австралиялы Колин Грант Кларк еди. Ол өзиниң «Экономикалық рауажланыудың шәртлери» атлы фундаментал жумысында (1940) хәр түрли экономикалық хызмет түрлерин өним класына қарап бөлиу мақсетинде үш сектордың гипотезасын алға сүрди. Сондай-ақ, Кларк жалпы ишки өнимди (ЖИӨ) миллий экономиканы анализ етиу ушын тийкар сыпатында ислеткен биринши илимпаз болған. Солай етип, биринши, екинши Һәм үшінши секторлар ажыралып турған. Бул сыпатлама кең тарқалған Һәм бүгинги күнде көплеген экономистлер тәрәпинен қолланылады. Соңынан заманәй түсиник болған төртинши сектор Кларк сыпатламасына киргизилмеген.

Француз экономисти Жан Фурастье Колин Кларк идеяларын рауажландырды. Ол «Жигирмаланшы әсирдин уллы үмити» (1949) китабында экономиканы секторларға бөлиу кереклигин айтқан. Автор мәмлекеттин экономикалық рауажланыуын үш сектор менен салыстырыу Һәм экономикасы рауажланбаған мәмлекет биринши секторға, орташа рауажланған мәмлекетлер - екинши Һәм рауажланған мәмлекетлер - үшінши секторға киреди деген пикирди қоллап-қуатлаған.

Фурастье мәмлекеттин экономикалық рауажланыуын хәр бир секторда бәнт болған жумысшы күши менен байланыстырды Һәм төмендеги көзқарасты

Әдебиятлар

1. Абрамов М.А. География сервиса (Сфера обслуживания в СССР). – М.: «Мысль», 1985. –С. 255.
2. Анисимова В.В., Романова И.А., Некрасова М.Л. География сферы обслуживания (третичный сектор экономики). – Краснодар: КубГУ, 2017. –С. 296.
3. Назаров М., Тожиева З. Ижтимоий география. – Т.: 2003.
4. Манак Б.А. Методика экономико-географических исследований. – Минск.: Университетское, 1985. –С. 157.
5. Алексеев А.И., Ковалев С.А., Ткаченко А.А. География сферы обслуживания: основные понятия и методы. – Тверь: Тверь ГУ, 1991. –С. 117.

РЕЗЮМЕ

Жахон иқтисодиётида хизмат кўрсатиш тармоқлари ёки учинчи сектор (третичный сектор) энг ривожланган тармоқ ҳисобланади. Бу мақолада хизмат кўрсатиш тармоқларига географик нуқтаи-назардан баҳо берилган.

РЕЗЮМЕ

В мировой экономике сети сферы обслуживания или третичный сектор являются наиболее передовыми. В этой статье с географической точки зрения оцениваются сети сектора сферы услуг.

SUMMARY

In the global economy, the service sector networks or the third sector is the most advanced. In the article, from a geographical point of view, service sector networks are evaluated.

қорғады: мәмлекет экономикасының рауажланыуы ушын мийнетке жарамлы халықтың 70 % үшінши секторда, 20 % екинши дәрежели секторда Һәм 10 % биринши секторда бәнт болыуы керек.

Биринши сектор өз хызметиниң нәтийжесин туурыдан-тууры тәбийий ресурслардан, хеш қандай өзгериулерсиз қабыл етти. Ол қоршап турған хызметлер инсан өмириниң тийкаргы бөлеги болып хызмет етеди.

Биринши сектор төмендеги бөлеклерден қуралған: аўыл хожалығы (топырақ Һәм оның ресурсларынан тәбийий яки адам искерлиги нәтийжесинде пайдаланыу, шаруашылық, үй хайуанлары өндиретуғын сүт, мәйек, жүн Һәм басқалар тийкарында), балық аўлау, кән санааты (кәншилик), тоғай хожалығы (тоғай, ағаш, қағаз Һәм басқалар ушын турақлы тоғай пайда етиу).

Екинши сектор биринши өнимлерди (шийки зат) тутыныу товарларына өзгертеди Һәм айландырады. Екинши тармақлар биринши тармақлар сыяқлы подсекторларға бөлинеди: санаат (адамлар тәрәпинен шийки зат, машина яки энергияны сауда ушын мөлшерленген өнимлерге қайта ислеу тийкарында); қурылыс (қала, инфраструктура Һәм т.б.); қазып шығарыу (бул тийкаргы секторға да тийисли болса да, қазып алынған минералларды байытыу арқалы хәр түрли өнимлерди жаратыу қәбилетин аңлатады); энергия (мысалы, электр энергиясын ислеп шығарыу).

Үшінши сектор яки хызметлер тарауы байлық келтирмейди, ал халықтың мүтәжлигин қанаатландырыу ушын хызметлерди ұсынады. Бул сектор сауда (көтере Һәм усақлап сатыу, сауда орайларын); транспорт (жүк, жәмәат Һәм басқалар); байланыс (байланыс қураллары, ғалаба хабар қураллары Һәм басқалар); туризм (мийманханалар, ресторандар Һәм басқалар); қаржы хызмети (сол қатарда финанс Һәм банк хызмети менен байланыслы шөлкемлер Һәм орайлар, мысалы қамсыздандырыу компаниялары), денсаўлықты сақтау хызметлерин өз ишине алыуы мүмкин.

Төртинши сектор, түсиник сыпатында илимпазлар Колин Грант Кларктың үш секторлы сыпатламасына қосы, бирақ анық өзгешелик жок. Соны айттып өтиу керек, үшінши дәрежели сектордың искерлиги билимлерге тийкарланған болып, излениулер Һәм исленбелер, информатика, технологиялар, ғалаба хабар қураллары, билимлендириу, инновация Һәм басқаларды өз ишине алады. Бул «экономика экономикасы» деп аталатуғын интеллектуал хызмет тарауы, оның гүллен-рауажланыуы жоқары рауажланған мәмлекетлерге тән, себеби бундай ис жоқары категориялы кадрлар менен байланыслы болады.

Солай етип, үйренилип атырған илимий бағдар қурамалы дүзилiske ийе болып, заманәй экономикалық мәканда постиндустриядан кейинги экономиканы қәлиплестириуде тийкаргы роль ойнайды.